

téneti ismeretek fényében is kiállja a próbát. Ezt az értékanagot a tartalmi hűség s az eredetit visszaadó zenei-akusztikai effektusok egységében jelöli meg. Kár, hogy mindössze egyetlen példát közöl tételét bizonyítandó. Ennek ellenére meggyőzően érvel, amikor a Székács által *Fájdalom* címen fordított szöveget Fehér Ferenc, Rab Zsuzsa és Nagy László átköltéseivel állítva párhuzamba eljut a konklúzióhoz, mely szerint Székács sokkal sikeresebben oldotta meg” a „lehetetlen megkísérlését” (Fehér Ferenc), azaz az

idegen szöveg magyar nyelvű hangszerelését, mint nagy kortársa, Kölcsey.

A kiadványt gazdag szakirodalmi és a fordított szövegek eredetijének lelőhelyét közlő bibliográfia, valamint színes képanyag teszi teljessé. Méltó megemlékezés a kötet megjelenésének 150., és Vuk Stefanović Karadžić születésének 200. évfordulójáról.

Lőkös István

CSAPODI CSABA – TÓTH ANDRÁS – VÉRTESY MIKLÓS: MAGYAR KÖNYVTÁRTÖRTÉNET
Bp. 1987. Gondolat K. 541 l.

Hiánypótló és zavarbaejtő könyv. Hiánypótló, mert könyvtári kultúrának, a könyvgyűjtésnek, a könyvvel foglalkozó szakemberek képzésének mindeddig nem volt összefoglaló története. Zavarbaejtő, mert – a hiány pótlásán túl – eldönthetetlen, milyen céllal, kik számára íródott valójában. A könyv fülszövege szerint „hitelességet illetően tudományos szintű, de olvasmányos stílusa révén az ismeretterjesztés funkcióját is betölti”. A tudományos hitelért a szerzők hírneve, szakmai tudása szavatol, az ismeretterjesztés szempontjai azonban nem látszanak tisztázottnak. Pedig ez utóbbit kell, hogy számon kérjük a kötetben, hiszen a tudományos értékű feldolgozásnak ellentmond a könyv időnként csevegő stílusa, a jegyzetanyag kiválasztásának esetlegessége, a hivatkozási rendszer egységesítésének hiánya, a mutatók használhatatlansága. Tehát valószínű, hogy a „megcélzott” olvasótábor a „széles nagyközönség” legalábbis annak a könyv, a könyvtárak világa iránt érdeklődő része, és feltehetően azok az egyetemi, főiskolai hallgatók, akik a résztanulmányok fáradtságos felkutatása és időtrábló áttanulmányozása helyett mindent egy helyen, egy összefoglaló könyvtártörténetben kívánának megtalálni. Ám ha így van, akkor még inkább törekedni kellett volna arra, hogy az olvasó eligazodjon az alapfogalmak dzsungelében éppúgy, mint ahogy megbízható fogódzót találjon a jegyzetekben a továbblépéshez.

A kötet három tudós szakembere kutatási területüknek megfelelően nagy kortörténeti fejezetekre osztva dolgozta fel a magyarországi könyvgyűjtés történetét. Csapodi Csaba a kezdetektől, a középkori könyvkultúra kibontakozásától 1711-ig, Tóth András a Rákóczi-szabadságharc bukásától 1867-ig, Vértesy Miklós pedig a kiegyezéstől napjainkig, azaz a kézirat lezárásnak időpontjáig, 1985-ig írta meg a könyvtárak történetét.

Hatalmas feladatot, viszonylag szűk terjedelmi határok között áttekinthető szerkezeti bontásban oldottak meg a szerzők, jóllehet érezni, hogy mondanivalójuk túl csordul a kimért kereteken.

Különösen érvényes ez a kezdeteket tárgyaló fejezetekre, ahol Csapodi Csaba kénytelen átfogó, alapfokú történelmi korpépet adni, ugyanakkor ismeretterjesztő műben túlzott aprólékosággal szól az egyes kéziratok jellemzőiről. Ilyen felesleges információnak tartjuk a főszövegben néhány részben külföldön található kódex könyvtári jelzetének közlését (30., 36., 40., 41., 42. lap) vagy olyan szakkifejezéseket, korabeli szövegidezeteket, amelyek jegyzet, mutató nélkül a szélesebb közönség előtt homályban maradnak (baccalaureus, szerkönyv, scriptor, illuminátor, vaknyomás, „a kenuuek somaya” stb.). Az első nagy könyvtártörténeti fejezet után, ahol egyházi, fejedelmi, főúri majd városi, polgári könyvtárak kerültek bemutatásra, a XVIII. század nagy részét és a XIX. századnak a kiegyezésig tartó szakaszát már új könyvtártörténeti fogalmak is jellemzik. Megjelentek a szakkönyvtárak, kölcsönkönyvtárak, olvasókörök és központi szerepet kap három nagy, később nyilvánossá váló könyvtárunk, az Egyetemi, az Országos Széchényi és az Akadémiai Könyvtár alapítása és indulása. E három intézmény története, szellemi kisugárzása határozza meg a századvég és a XX. század könyvtárgyének történetét. Tehát századunkban már nemcsak könyvtártörténet, hanem könyvtárgy is létezik, a megváltozott feladatok, a könyvtárosképzés, az információk rendszerezése, hozzáférhetővé tétele, szakkiváltások szerkesztése, könyvtári hálózat kiépítése mind olyan részei a magyar könyvtártörténetnek, amelyek megváltoztatják a hagyományos intézmény- vagy gyűjteménytörténeti megközelítést és szélesebb kitekintést igényelnek. Ezért volt a három szerző közül a legnehezebb dolga Vértesy Miklósnak, aki mint a kötet szerkesztője nyilván a megközelítési szempontok egységesítéséért is felelős. A jelenkori könyvtárgyvel foglalkozó fejezetekre jellemző a számszerű adatok összezsúfolása és az időnként subjektív, egzaktságot nélkülöző magyarázat. A Párttörténeti Intézet könyvtáráról például megtudjuk, hogy 120 000 kötet

könyv, 50 000 kötet folyóirat és 680 000 egyéb egység található benne, majd azt, hogy „elég sokan veszik igénybe”. Ugyancsak furcsa, és nem sok meglepőt tartalmazó információ a *Házikönyvtárak* című fejezetben a kortárs hazai könyvgyűjtőkről szóló megállapítás: „Ezek a tulajdonosok nem gazdag földbirtokosok vagy gyárosok...” Azt sem egészen értjük, hogy az Országos Széchényi Könyvtár Wix Györgyné néven publikáló kitűnő nyugalmazott osztályvezetőjéről miért fontos tudni, hogy az ötvenes években még mint László Boriska volt az Országos Könyvtári Központ munkatársa. Felesleges ismétlések is elveszik az amúgyis szűkös helyet az egyéb információktól. A *Régi magyarországi nyomtatványok* két kötetének megjelenéséről a 446., és az 501–502. lapon is értesülünk, ugyancsak összevonzható lett volna a *Nemzetiségi Új Könyvek* kétszeri tárgyalása (492., 512. lap.)

Szólunk kell még a bevezetőben említett jegyzetapparátusról és a mutatókról. A jegyzetek összefoglalóan követik az egyes nagyobb fejezeteket, de részfejezetenkénti bontásban. Így aztán előfordul, hogy ugyanaz a tanulmány, cikk több helyen szerepel, nem mindig azonos hivatkozási módszert tükrözve. Sajnálatosan ritkán élnek a szerzők a rövidítés lehetőségével, nincs is rövidítésjegyzék, de még olyan a szakmai köztudatban teljesen elfogadott rövidítések sem szerepelnek, mint az ItK vagy az It. Az *Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve* teljes alakban kiírva, az *Orsz. Széchényi Könyvtár Évkönyve* és az *OSZK Évkönyve* rövidítéssel egyaránt előfordul. Csapodi Csaba és Tóth András jegyzetanyagában számtalanszor olvashatjuk a *Könyvtáros* folyóirat nevét, míg végül a könyv 422. lapján Vértesy Miklós közli, hogy ezentúl K., a folyó-

irat rövidítése. Csapodi Csaba a tanulmány cím után kurzíválva írja a folyóirat nevét vagy rövidítését, Tóth András zárójelbe teszi a megjelenési helyet, Vértesy Miklósnál megjelenik a cím és a hivatkozás között az egyenlőségjel. Meglehetősen szokatlan bibliográfiai hivatkozás utal két hasonmás-kiadásra: A „Magyar Anjou Legendárium” facsimile kiadása Levárdy Ferenc től, 1973. – A Képes Krónika faksimile kiadása. Bp. 1964.” (116.1.) A hiányzó információkat gondolom felesleges felsorolni.

A kötetet helységnev- és személynévmutató zárja le. Mivel a mutatókhoz semmiféle magyarázat nem csatlakozik, közzéteszem a számomra némi keresgélés után világgossá váló egyetlen alapelvet: a mutatók nem tartalmaznak a jegyzetek anyagát. Hogy a könyv főszövegéből mely nevek kerültek a mutatóba, annak rendszerére több oldal neveinek visszakeresése után sem sikerült rájőnnöm. Legvalószínűbb a sietség okozta figyelmetlen ~~szöveg~~ amelynek következményei néhol a kötet stílusán is érződnek ismétlések, magyartalan-
ságok formájában: „Az 1477 táján valószínűleg szintén Budán működő névtelen ősnymoda sem működött sokáig. (83. 1.) „Saját kezűleg írt könyvjegyzékéből ismerjük Zrínyi Miklós, a költő könyvtárát...” (107. 1.) Egyébként a Zrínyi-kutatás már tisztázta, hogy a könyvjegyzék *nem* Zrínyi saját kezű írása.

A kötet bevezetőjében Vértesy Miklós első kísérletnek nevezi a közös munkát, abban a reményben, hogy a példát követve „mások jobb, tökéletesebb és részletesebb magyar könyvtár-történettel fogják szolgálni a tudományt”. Úgy legyen!

Németh S. Katalin

CS. VARGA ISTVÁN: TANÚJELEK

Írások Németh Lászlóról. Bp. 1987. Magvető Kk. 300 l.

Németh László írói pályájának és munkásságának vizsgálata az utóbbi másfél évtizedben az irodalomtörténetírás érdeklődésének középpontjába került, hatalmas életművét rendre dolgozták fel Béládi Miklós, Grezsa Ferenc, Kocsis Rózsa, Monostori Imre, Sándor Iván, és még korábban Vekerdő László önálló művei vagy olyan alapvető tanulmányok, mint Király Istváné és Lackó Miklósé, amelyek eszmetörténeti, illetve Kulcsár Szabó Ernőé, amely regénypoétikai tekintetben jelölte ki az életmű helyét. Ezek az írások elsősorban Németh László társadalompolitikai és művelődésbölcséleti nézeteinek az alakulását követték nyomon, rámutatva az életmű ma is érvényes eszmei értékeire, vitatván a korábbi ideológiai és politikai elfogultságokból eredő megállapításokat. Németh regényeinek poétikai elemzése ebben a munkafolyamatban csak ki-

egészítő szerepet kapott, egyedül Kulcsár Szabó törekedett arra, hogy vizsgálatainak tengelyébe a regénypoétikai megközelítést állítsa. Cs. Varga Istvánt, aki immár egy tevékeny és termékeny évtizedet töltött Németh László munkásságának szellemi vonzásában, és több fontos filológiai adalékkal gazdagította az eddigi kutatásokat, elsősorban kiváló írónk és a klasszikus orosz irodalom kapcsolatának minden eddiginél pontosabb feltárásában, valójában szintén az eszmetörténeti folyamatok foglalkoztatják, mindazonáltal néhány jó megfigyeléssel járult hozzá a Németh-regények poétikai karakterének leírásához is.

Kutató munkájának kiindulását *A nagyság női és férfi dimenziója: Regény és dráma Németh László életművében* című bevezető tanulmányában világítja meg. Ez az írása, az újabb véleményekkel egyetértve, cáfolja Gaál Gábornak azt a

megállapítását, amely szerint Németh László regényei (és drámái) valójában az esszéekben kidolgozott nézetek bírálatát, sőt cáfolatát adják. Cs. Varga az életmű egysége mellett érvel, és ezt az egységet a regényeket, színpadi műveket és tanulmányokat egyaránt átható drámaisággal, valamint személyességgel magyarázza. Mindkét tulajdonságnak vannak a regénypoétikát érintő következményei: a kötet szerzője helyesen állapítja meg, hogy Németh László regényeinek emberábrázolását nem a lélektani regény analitikus hagyományai szabták meg, hanem a személyiségnek egy korszerűbb antropológiai felfogása, amelyről különben a regényőr Ortega y Gasset-tanulmánya beszél: „a lélek belülről alakul. Nem az asszociációk rakják össze a szellemet, hanem a szellem választja meg az asszociációkat. Nem a képzetek szönek össze minket, hanem mi nyúlunk képzetekben a világ felé. A szellem nem lomha elfogadó szerv, hanem válogató és kereső.” A személyiségnek ez az értelmezése indokolja Németh László regényeinek archetipusokkal dolgozó, mondhatnám így is: mítoszalakító építkezését. Cs. Varga István *A mítosz emlőin* című esszéjé idézi: „a mítosz a teljesség iskolája. Mindig az egészet nézi és még a mondák töredékeiben is az egésztől mond el valamit. (...) A mítosz (...) arányrend és kompozíció a legnagyobb anyagban, s nemcsak a teljességhez szoktat hozzá, de az arányokban való itélkezéshez is, ami az alkotás leglelkese.” Ezt a teljességigényt, illetve kompozícióalkotó szándékot mutatják a Németh-regények mitológikus utalásai, az az analógiarendszer, amely az időhöz és térhez kötött regényvilágnak távlatosabb értelmet ad. Cs. Varga is úgy mutatja be az *Emberi színtérjéteket*, mint huszadik századi Jézus-regényt, illetve a *Gyász*, az *Iszony* és az *Irgalom* hősnőit, mint akik az Elektra, Artemisz és Antigone klasszikus alakjaiban kidolgozott archetipusokat testesítik meg egy jellegzetesen magyar és jellegzetesen két világháború közötti regénytörténet színpadán. „Németh László egyetemességében ugyanis – szögezi le – nemcsak megélt közel háromnegyed század jelenti a kort, hanem azok az évszázadok és évezredek is, amelyek az emberiség és a magyarság múltjából benne, szellemében találkoztak.”

A Németh-regények „görögségélményének” rögzítése természetesen nem jelent új felismerést, Cs. Varga több alkalommal is Béládi Miklós, Grezsa Ferenc és mások tanulmányaira hivatkozik, s a náluk megfogalmazott gondolatokat rendezí egységes képpé, annak érdekében, hogy pontosabban rajzolja meg a regények poétikai sajátosságait. Mindazonáltal nemcsak összegzésre törekszik, kiegészítésre is: mindegyik regény-elemzésében szolgál olyan felismerésekkel és következtetésekkel, amelyek gazdagabbá tehetik a regényírói életműről kialakított képet. Így a *Gyász* elemzése során jó érzékkel hasonlítja össze a regénytörté-

netet a balladák epikai konstrukcióival, mint mondja: „A balladához hasonlóan a *Gyászban* is »bizonyos komorságú drámaiszerartás« megy végbe.” Ugyancsak hasznos az *Iszony* elemzésében alkalmazott Frobenius-féle kultúrtörténeti és antropológiai „kettősség” eszméje: a „növényi” és az „állati” létezés összehasonlításának szempontja, tekintettel arra, hogy a német kultúr-filozófustól sokat tanuló magyar író egy többször is felvetett gondolatával magyarázza a regényben alakot öltő archetipusok rendszerét. Végül termékeny lehet az a vizsgálódás is, amelyet Cs. Varga az *Irgalom* címe körül folytat, midőn ennek a jellegzetesen Németh Lászlói-fogalomnak az értelmezése révén közelíti meg a regényjelentés belső köreit. Ahogy a tanulmányban olvasható: „A regény eszményteremtésének mélyén a madáchi kérdés húzódik végig: hogyan lehet Isten nélkül célt és értelmet adni az egyéni életnek, szeretni az embereket és megőrizni önmagunk értékeit. Camus savaival szólva: hogyan lehetünk szentek kegyelem nélkül? Németh szekularizálta, evilágivá tette, új jelentéssékkal gazdagította a bibliai-egyházi irgalom fogalmát.”

Németh László regényeire több irányból is közeledni lehet, s egyformán termékenynek tekinthetjük az eszmetörténeti vagy a regénypoétikai értelmezést, illetve azt a vizsgálódást, amely a magyar elbeszélő irodalom és azt, amely a világirodalom folyamataiban próbálja elhelyezni a szóban forgó műveket. Cs. Varga István, szakterületének megfelelően, a klasszikus orosz irodalom felől tekintti át a Németh-regényeket, elsősorban Tolsztojev és Dosztojevskij regényei felől. Vannak modern regénytípológiák, például George Steiner *Tolsztojev vagy Dosztojevskij* című műve, amelyek kifejezetten e két orosz klasszikus munkássága nyomán jelölik ki a huszadik századi regényirodalom két főbb változatát. Tulajdonképpen ezt a tipológiát használja Cs. Varga is, midőn Németh László regényeiről a következőket állapítja meg: „Németh regénymonódiában hozta a legnagyobb írói vívmányokat, bennük érvényesítette leginkább a dosztojevskiji fogantatású ontológikus regény hozzájárulását. A társadalmi-körkép-regényekben hagyományosabb a valóság rajza, bennük a tolsztojevi minta az erőteljesebb.” Könyvének második, *Fejezetek Németh László és az orosz irodalom kapcsolatának témaköréből* című részében ezeket a Tolsztojev- és Dosztojevskij-hatásokat, valamint analógiákat és mellettük a Puskin-, Gogol- és Csehov-kapcsolatokat világítja meg. Alapos filológiai munkával mutatja be a Németh-regényekben fellelhető „orosz irodalmi inspirációkat, párhuzamokat, motívumhasolóságokat”, s eközben hiteselezen írja le azt a vonalmat, amely kiváló írónkat az orosz klasszikus irodalomhoz kötötte. Azt a képet azonban túlságosan egyszerűsítőnek vélem, amelyet Németh Lászlónak az úgynevezett „léte-

ző szocializmussal” 1956 után kialakított kapcsolatáról ad. Ezt a kapcsolatot nem lehet megítélni a fokozatos azonosulás szemszögéből, legalábbis számot kell vetni a soha fel nem adott kritikai pozíciókkal, az alig lanyhuló vitákkal is. Ez a

számvetés még a Németh László nézeteinek alakulásával foglalkozó kutatás elvégzendő feladatai közé tartozik.

Pomogáts Béla

DOMOKOS MÁTYÁS: ÁTKELÉS, ÁTTÜNÉS

Bp. 1987. Szépirodalmi Kk. 628 l.

Műfaji meghatározása szerint tanulmányokat, cikkeket és emlékezéseket tartalmaz Domokos Mátyás új kötete. Valójában azonban ennél lényegesen összetettebb, izgalmasabb e könyv világa, hiszen benne egy szenvedélyes egyéniség mutatja meg magát, aki közel ötven esztendeig gyűjtötte tapasztalatait, átélve a kényszerű – nyilván a körülményeiből adódó – hallgatás keservét, újra meg újra legyűrve indulatait. S aztán, közel ötvenévesen kirobbant belőle az első igazán jelentős kötet, az *Ugyanarról másképpen*, mely már a címével is jelezte egy szuverén gondolkodó különállását, igazságot tevő, szenvedélyes indulatát, megközelítésének, kifejtésmódjának nyíltan megvallott különbözőségét. A valósággal való kapcsolatát, szemléletmódját alighanem Illyés Gyula iránt táplált tisztelete és elkötelezett szeretete határozta meg, benne is egyre fenyegetőbb veszedelemként tudatosodott a nemzet sorsának jó néhány fájdalmas nyitva hagyott kérdése, s azt nyomozta, nyomozza, hogyan válaszolhatna ezekre a felelős író, mint mozgósít hatná eszközt, az irodalmat.

Domokos Mátyás azokban az évtizedekben, míg írásai nyomdafesték híján, félig nyilván már készen, alakultak s forrongtak, egyre szilárdabb lett abban a meggyőződésében, hogy a rombolás a szellem világában kezdődött, az értékpreferenciák, melyeket gyakran a tekintélyelv támogatott és erőszakolt, elhomályosították az igazikat. Ilyen irányú tapasztalatait nemcsak a könyvkiadásban szerzett gyakran kiábrándító tapasztalatai támogatták – nevét és szerkesztői tekintélyét kellett adnia értéktelen alkotásokhoz, szövegcsontkással és kihagyásokkal megjelent művekhez –, hanem személyes életrajzának keserű tényei is, hiszen a Makóról az Eötvös Kollégiumba került fiatalember már nem a kollégium szemléletnyitogató, életre szóló élményt adó légkörében kezdte tanulmányait, hanem azokban a szorongató években, melyeket Szász Imre ábrázolt sokat vitatott regényében. 1950-ben fejezte be tanulmányait, olyan nemzedék tagjaként, amely már nem ismerhette a szabad, gáttalan önkifejlesztés lehetőségeit, amely előtt évekre bezárultak a külföldi tapasztalatszerzés lehetőségei és a világirodalommal sem tarthattak szerves kapcsolatot. Domokos Mátyás, aki Makón természetes mozdulattal emelte le a családi könyvespolcra a modern filozófusokat, aki Bibó István szegedi kollégiumán meghatározó ösztönzéseket kapott – erről szól új

kötetének egyik legszebb, vallomások esszéje –, 1953-tól folyamatosan az ország egyik legtekinélyesebb kiadójában dolgozott, ahol módja volt kitűnő és lehángoló tapasztalatokat szereznie, köthetett életre szóló barátságokat jelentős írókkal, s közelről szemlélhette az emberi gyengéket, esendőségeket, egyszóval: átélte, megszenvedte, akarva-akaratlan végigdolgozta a legnehezebb éveket, miközben nyilván egyre több lefojtott indulat gyűlt fel benne, mely aztán hosszú várakozás után könyveiben robbant ki belőle.

Méltó és igazságos, hogy ilyen előzmények után Domokos Mátyás figyelmét elsősorban azok a jelenségek, irodalmi törekvések kössék le, melyekben garanciáját látja: amit átélt nem ismétlődhetik meg. Közben szenvedélyes küzdelmet vív a „hivatalos” tudomány ellen, anélkül, hogy pontosan tisztázná ennek intézményrendszerét, vagy megnevezné szerinte jellegadó képviselőit. E szenvedélyes harca talán még eredményesebb és tisztább lehetne, ha érvényesítené a történeti szempontokat is, ha az irodalomnak és a szellemi életnek minden olyan intézményét kritika alá vonná, amely azt akár egykori, akár jelenlegi tevékenysége miatt megérdemli. A „hivatalos tudomány” ellen kiszállva voltaképp sokfelé vág, de néha talán fantomokkal viaskodik, vagy azokba szúr bele, akik az ő oldalán állnak, s akik ugyanolyan fájdalmas, keserű önkritikával tekintenek működésük egy bizonyos korszakára, ahogy ő maga tekinthet egyes általa szignált kiadványokra, melyek ugyanazakban az években jelentek meg.

Új tanulmánykötetének írásait négy, alapvetően különböző karakterű írásokat tartalmazó ciklusra osztotta. *Önismeret és helyzet tudat* címmel azokat a műveit fogja egybe, amelyek a lehetséges magatartásmintákat, a nehéz helyzetekben való erkölcsi és minőségi helyzetállás példáit adják. Babits Mihály nyitja itt a sort, s utána Németh Lászlón és Bibó Istvánon át azok az írók, gondolkodók sorakoznak, akik ma is szellemi társaink, akiknek életműve olyan rejtett erőtaralék, melyet nemcsak érdemes, de kötelességünk is alaposan és elfogulatlanul tanulmányozni. Domokos Mátyásnak fontos szava a „józan helyzet tudat”, szemléletmódját meghatározza az „illúziók csalátké”-vel vívott könyörtelen harc. Az irodalomnak vagy az irodalomtudománynak bármely részén tapasztalja is a kellő mélységű gondolat hiányát, a józan realizmus elvetését, a kényelmes

közhelyek mögé húzódást, tüstént óvást emel, figyelmeztet, újra meg újra visszatérve a nemzeti önismeretnek olyan sokáig elhanyagolt, félreértelmezett, ma már egyre fontosabbnak, sőt meghatározónak látott példáihoz, mint amilyen Kemény Zsigmondé, aki életében oly kilátástalan küzdelmet vívott az illuzionizmus mindenfajta megnyilatkozása ellen. Az „önismeret”, a „helyzettudat” fogalmi manapság minduntalan felbukkannak; a legkülönfélébb összefüggésekben, olykor meglehetősen tisztázatlan jelentésárnyalatokat sodorva, máskor még nem tisztázott, fel nem mért példákra utalva. Domokos Mátyás eljárása e vonatkozásban példamutató: teljesen egyértelműen bizonyítja: a mai magyar szellemiség csak a kritika és önkritika következetes gyakorlatában tisztulhat meg, ha szívósan ragaszkodik a szavak jelentéséhez, nem hagyva félrevezetni magát a szellem világában sem szokatlan manipulációktól. E vonatkozásban a kötet egyik legizgalmasabb – az *Újholt-Évkönyvből* már ismert – írása, a *Leltárhány* az úgynevezett ötvenes évek szellemi mérgezését írja le, a szemtanú hitelével. A Domokos Mátyás által benyújtott leltárhány megdöbbentő dokumentum, s cáfolata annak a vélekedésnek, hogy az elhallgatott írók jelenlétét részben pótolták és kiegyenlítették az új tehetségek, akik műveikben a korszak lelkesen pátoszát szólaltatták meg. De lehet-e lelkesen és patetikusan írni, amikor a magyar irodalom összefogására hivatott szövetségből kizárták a fél irodalmat? Amikor Kassák búsan horgászott Békásmegyeren, amikor Weöresnek Kodály látogatásai jelentették a megmaradást? Amikor Jékely és a többiek még csak fordítási lehetőséghez sem jutottak? Amikor az Újholtat kiradírozták? A megmaradtakat pedig arra ösztönözték, presszionálták, hogy adott témákat variáljanak, amint az a zeneiskolákban szokásos? „Megírhatjuk-e, amit meg nem írtunk kellő időben?” – idézi Kálnoky László versét, s a nyilvánvalóan nemleges választ még csak súlyosbítja a tanulmány végszavául elhangó „önenczura” fogalma, melyet ezek az évek fejlesztettek ki írókban és irodalomtörténészekben, amely működik tovább, s sajnos ma is akadnak türelmetlen sürgetői. Igaza van Domokos Mátyásnak, a ma is működő és működésbe hozható hibás reflexeket részben korrigálni lehetne az egészséges kritikai közszellem és gyakorlat működtetésével. Az azonban szinte közhely, hogy a kritika válságát éli, s nemcsak azért, mert szomszédvárból és egymással szemben áoszt lövészárból lövik egymást a bírálók, hanem azért is, mert a műkritika többé nem elfogult, hangja sokszor bárdolatlan. A folyóiratkritikákat szemlélő olvasó számára bizonyára éppen Domokos Mátyás „kiszabott parcellán” írt „műbírálatai” jelentik az egyik lehetséges kijutást: ezekben a szigorú minőségérzékkel megírt, távlatos kritikákban a magyar

bírálat legjobb hagyományai élnek tovább: Schöpflin Aladár igényessége, Kosztolányi szellemessége, Babits szilárdsága. A *Tanulmányok, kritikák, emlékezők* ciklus írásai Domokos Mátyást, a műbírálót reprezentálják. Talán eretnek gondolat, de alighanem minden jó kritikusként megvannak a maga elfogultságai, „kedvencei”, Domokos Mátyás sem kivétel. Am vitathatatlannal értékfokozó, szerencséjére azt is megvágathatja, kiről ír, s ebben a vonatkozásban nem lényegtelen az sem: kiről nem. Szigorú és elvszerű bírálaiból sosem hiányzik az irodalomtörténeti beágyazás, figyelme kiterjed az élettényekre is, ilyenkor hiteles beleérzéssel közelíti meg a jelenséget; máskor érezhető távolságtartással, de nem elfogultsággal tárgyalkatától és szemléletmódjától idegen törekvések. Aki figyelmesen végigtekint „névsorán”, bizonyára találhat abban kivetni valót: nem minden itt szereplő író és költő igazán meradandó, s Domokos Mátyás ítélkezésének szigorát is enyhíti, ha „szabálytalan” jelenséget lát. Am vitathatatlanul napjaink egyik legszuverénebb kritikusa, olyan egyéniség ezen a veszélyes terepen, amelyből két-három ha akadt az elmúlt évtizedekben, s rendszerint előbb-utóbb „levadászták” őket.

A kötet második ciklusát teljes egészében Illyés Gyulának szentelte, akinek munkatársra lehetett, akiben a jelen egyik legmegbízhatóbb útmutatóját érzékeli. Az „útmutató” Illyés jelzős összetétel fölöttébb divatos, de kevesen érzékelik az útmutatásban rejlő igényességet, a folytonos, szívós önnevelésre való kötelező érvényű felszólítást. Domokos Mátyás e kevesek közé tartozik. Rendkívül jó érzékkel tapint rá az illyési magatartás egyik legfontosabb összetevőjére az európaiság eszményére, arra, hogy ez a költő épp oly természetes otthonossággal mozgott a kortárs-Európában, mint a történelmiben. Az *Európai nyelven – magyarul* című tanulmányban fogalmazza meg legnyilvánvalóbban e magatartás paradigmáját Domokos Mátyás. A hét Illyés-tanulmány és ismertetés monográfia körvonalait rejti: akadnak benne olyan fejezetek, amelyek a szerző filológusi tudását és elmélyültségét példázzák; másutt az esszéíró elokvenciáját és eleganciáját csodálhatjuk, s nem utolsó sorban nyomatékosan figyelmeztet az életmű gondolati kisugárzására. Illyés Gyula legutolsó korszaka – és ez egészen természetes – nem az emelkedés jegyeit mutatta, inkább egy rá osztott vagy általa vállalt szerep szavait fogalmazta meg különféle műfajaiban. E szerep illet alkatához és életművéhez, viszont némelyik alkotásának magyarázó jelleget adott. De ezekben is érezni „az írói igazmondás erkölcsét” – mely Domokos Mátyást leginkább megragadta s a nagy jelenség búvkörébe vonta – s a művész nem szűnő, el nem vehető jogának megfogalmazását, hogy „vétőt emeljen”, nyíltan kimondja: „növeli, ki előfű a bajt”.

Az *Újavantgárd* című fejezetben szintén gazdag arcképcsarnokon tekinthetünk vég Déry Tibortól Esterházy Péterig. Ebben a részben megint megragad Domokos Mátyás többnyire csalhatatlan minőségérzéke, az a biztonsága, mely szinte természetessé teszi, hogy elválassza egymástól az értékest és az utánzatot, az igazit és a hamisat. Míg a kritikai közéletben megfigyelhető, hogy egy idő után a bíráló ízlése megreked egy-egy számára rokonszenves stílusirányzatnál vagy írói csoportosulásnál, Domokos Mátyás könyve címének szellemében folytonosan úton van, „átkel”, s nyitottan, készségesen fogad be,

elemez és értékel minden arra érdemes új jelenséget. Így lehet érzékeny kritikusa Krasznahorkai Lászlónak, Kodolányi Gyulának és a többieknek, akiknek alighanem fontos részük lesz irodalmunk további történetében.

Az *Átkelés, ártúnés* vitára is ingerlő, igen színvonalas, néhol felfedezésekre sarkalló, megszokásaink átértékelésére készítő kötet. Szenvedélyes igazságkeresése, állhatatos hite, mellyel a jó, az igazságot kimondó, az erkölcsi értéket képviselő irodalomra tekint, követésre érdemes magatartást is sugall.

Rónay László

Ungnád Dávid konstantinápolyi utazásai 1572–1578. Ford. Kovács József László. Jegyzetek: Fenyvesi László, Kovács József László. Bp. 1986. 354 l. Szépirodalmi Kk. (Magyar Ritkaságok)

Az utóbbi években örvedetesen fellendült utazási irodalmi emlékeink kiadása. Szamota István antológiai óta nem jelent meg ugyan szöveggyűjtemény (magyar utazók külföldön nyomdában van; külföldiek hazánkban most készül), de azóta nagyon fontos útleírások jelentek meg önállóan, először magyar fordításban (Pécsvárad, Dernschwam stb.). E szövegek hozzáférhetővé tételében vállal nem kis szerepet a Magyar Ritkaságok könyvsorozat is.

A most Kovács József László fordításában megjelent három utazási napló előzményét (már ami az ismertséget illeti) Georg Tectander Iter Persicum-ában láthatja, amelyet Zalánkeményi Kakas István nevéhez kapcsoltnak ismerünk; tehát itt is arról van szó, hogy nem maga a követ vezet naplót, írja meg élményeit, hanem kíséretei tagjai.

Mivel Ungnád követségeinek útja Magyarországon keresztül vezetett, s nem mentek el szótlanul a tapasztaltak mellett, így a nagyszámú, hazánkat is érintő idegen útleírások közé is besorolandók.

Végül, ám talán elsősorban, történeti forrásaink is ezek az útleírások. Forrásértékekről külön kell értekezni, ám – különösen Stephan Gerlach esetében – értékelhetőségükhöz nem fér kétség. Ilyen értelemben tehát a Hans Dernschwamtól Komáromi Jánosig számos szövegemléket magában foglaló sorba is beleillenek. A most kézben tartott három útleírás közül a második, Johann von Schlenitz (1573) kézirat-töredéke most jelent meg először nyomtatásban, a másik kettőnek korabeli (Franz Ömlich 1582), illetve quasi korabeli (Stephan Gerlach, 1674 – az unoka, Samuel Gerlach adta ki) kiadása ismert (kár, hogy ezen edíciók címléírását nem találjuk meg a kötetben). Ez utóbbiak így részben bekerültek a történetírói köztudatba. Egyes ré-

szeiket le is fordították, idézték, de ilyen bő, egységes, szép magyarsággal fordított válogatás még nem jelent meg.

A magyarországi részek leírásában e naplók nem adnak többet, mint a más ismert utazóktól fennmaradtak, ám egy szempontból alapvetően fontosnak látom olvasásukat (főként Gerlachra gondolok): még a legtapasztaltabb történetírónak sem sikerül mindig végiggondolni egy-egy korszak eseménytörténetét úgy, hogy nem a saját nemzete érdekei szempontjából teszi azt. A Gerlach-napló egy tükör, amelyben az 1573–1578 közötti évek politikátörténetét úgy olvashatjuk, hogy a fejünkben lévő magyarországi és Báthory-szemponitú ismeretek a császár nézőpontjából méretnek meg. Mert Gerlach feltétlen császárhű; sajnálkozása Magyarország szenvedésén a birodalmi és keresztény emberé. Ura, Ungnád Dávid e téren talán közelebb került hozzánk követsége öt éve alatt. Kétségtelen, hogy fontos felemlgetni irodalomtörténeti szerepjátaszását, a XVI. század kutatóinak azonban fontosabb lehet Ungnádnek a hazai politikai gondolkodásra gyakorolt hatásának vizsgálata. A neki ajánlott könyvek számbavétele, s ezen naplók ismerete – a tényleges politikai szerepe mellett – kiindulópont lehet ehhez.

Érdeklődésünk fokozódik akkor, ha olyan részekhez érünk, ahol Adam Neuserről, vagy Balassi Bálintról esik szó – ám a fordító és a jegyzetírók is talán az előbbi szempontot érezték fontosabbnak. Ezért is írtak egy jól orientáló, a felsőoktatásban is hasznosítható külön könyvecskét (közel 100 oldal) „Jegyzetek” címmel. Ebben nem pusztán a kötetben szereplő személy- és helynevek, kifejezések magyarázata szerepel, hanem bő bibliográfiai válogatás a magyar útleírás-irodalomról, tekintettel a Török birodalomra, és egy didaktikus összefoglalás a Habsburg-török, illetve magyar-török és erdélyi-török diplomáciai kapcsolatok történetéről.

A fordítás és a jegyzetek tehát több szempontból is példaadónak mondhatók még akkor

is, ha néhány szóösszetételt masként írnek (pl. 93.: „kívánt lehetősége volt ...”, 130.: „botot és nyomot hoznak magukkal ...”), vagy ha elírással is találkozhatunk (61.: „Az ajándékot hat kocsi vitte. Az edényeket ... is hat kocsin vittük. Ez összesen tizenhat kocsi.”). Az unitáriust pedig semmiképpen nem egyistenhívőnek fordítanám (279.).

Összefoglalóan azonban ki kell emelnünk, hogy egy fontos szövegválogatást jelentetett meg a Szépirodalmi Kiadó, jó fordításban, kiváló jegyzetekkel.

Monok István

Bocatius János: Öt év börtönben (1606–1610). Fordította, a jegyzeteket összeállította és az utószót írta Csonka Ferenc. A függelék iratait Mollay Károly fordította. Bp. 1985. Európa K. 261 l.

A korponai országgyűlés (1605 november) határozta el, hogy tájékoztatják a német választófjedelmeket a Bocskai-felkelés kirobbanásának okairól. A követi megbízatásra „Pallas magyar ivadékai”-nak egyikét, a birodalmi viszonyokat jól ismerő, németül és latinul kitűnően beszélő művelt kassai polgárt, a költő Bocatiust látták legalkalmasabbnak. Bocatius némi vonakodás után 1606 első napjaiban kelt útra s Krakón, Prágán átutazva érkezett Heidelbergbe, majd Nørtheimbe, ahol is a nemzetközi jog semmibe vevésével, császári parancsra letartóztatták. Rudolf prágai börtönébe szállították, ahonnan csak öt év múlva tudott kiszökni. Bocatius szabadulása után részletesen megírta balul végződő követi útjának előzményeit, törvénytelen letartóztatását, börtönéveinek viszontagságait, végül sikeres (de máig sem tisztázott körülmények közötti) szökését. Bocatius műve nem került kiadásra, kéziratának pedig nyoma veszett. Az *Olympias carceraria* c. börtönnapló négy kéz másolatában fennmaradt szövegét Nagy Barna fedezte fel a genfi Egyetemi Könyvtárban s 1965-ben adott hírt róla. Nagy Barnát korai halála megakadályozta abban, hogy a művet kiadja. Az *Olympias carceraria* felfedezése után jó két évtizeddel jelent meg a Bocatius-művek kritikai kiadását gondozó Csonka Ferenc fordításában. A Bocskai-felkelés időszakát idéző Bocatius-mű számos új történelmi adalékkal gazdagítja ismereteinket, ugyanakkor élményszerűen, „testközelbe” hozva érzékelteti korának viszonyait.

A kötet az *Olympias carceraria* magyar fordítása mellett, Mollay Károly fordításában közreadja a Bocatius letartóztatásával, perével, fogságával kapcsolatos számos irat, jelentés, vallomás, jegyzőkönyv szövegét is. Segítségükkel hozzátétőlegesen teljességgel kísérhetjük nyomon Bocatius letartóztatásának, perének, vallatásának körülményeit.

Csonka Ferenc a kötet utószavában tüzetesen bemutatja a Bocatiusról szóló irodalmat, a kortársi megnyilatkozásoktól napjaink Bocatiusképig. Az igen tanulságos áttekintésben nem csupán a hazai Bocatius-kutatás történetét kíséri nyomon, de ismerteti a német, szlovák, szorb szakirodalom termését is. Csonka Ferenc részletes pályaképet ad a német-szorb származású Bocatiusról, majd az utószó befejező részében a prágai börtönből való sikeres szökésről kialakult legendát idézi és szembeesíti a valóságos eseményekkel. A legenda szerint Bocatius felesége a prágai börtön konyháján vállalt álnéven szolgálót s egy péklegényt vett rá arra, hogy kötelet süssön egy cipőba, amit azután férje cellájába juttatva, lehetővé tette a szökést. Mindebből csupán az bizonyos, hogy Bocatius felesége valóban járt Prágában, de Rudolf császár nem volt hajlandó fogadni. A többi legenda. Bár a szökés körülményeit nem ismerjük, Csonka Ferenc a *Hexasticha votiva* c., 1612-ben megjelent Bocatius-kötet kis verseinek utalásaiból meggyőzően valószínűsíti, hogy a szökés előkészítésében Báthory Zsigmond, Katona András, Rotkovitz Gergely és Bruckfelder Dániel játszott szerepet.

Egyetlen hiányérzetünket szeretnénk csupán szóvá tenni: az *Utószó* nem tesz kísérletet (feltehetően tudatosan) az *Olympias carceraria*-ban és a *Függelék*-ben közölt dokumentumokban található új ismeretanyag számbavételére, kommentálására. Pedig az *Öt év börtönben* számos új adattal, adalékkal egészíti ki eddigi ismereteinket nem csupán a Bocskai-szabadságharc kezdeti szakaszának eseményeivel, Bocatius követi útjának, letartóztatásának, fogságának hiteles történetével kapcsolatban, de néhány utalása, megjegyzése a Rimay-életrajzhoz is szolgáltat új s nem jelentéktelen adalékokat. Az *Olympias carceraria*-ban található új történelmi ismeretanyagot a további kutatásnak kell kamatoztatnia. Csonka Ferenc nyilvánvalóan a kritikai kiadás tanulságaival, új eredményeivel együtt kívánja ezeket összefoglalni. Az *Öt év börtönben* ismertetése ürügyén csak a Rimayval kapcsolatos új életrajzi adatokat szeretnénk megemlíteni.

Eddig is tudtuk, hogy az ifjú Rimay 1587-ben Ecsedi Báthory István szolgálatában állott, Bocatius egyik utalásából azonban kiderül, hogy jóval később, közvetlenül a Bocskai-felkelést megelőző időszakban az országbíró titkáraként tevékenykedett. Bocatius pontos felvilágosítást ad arra vonatkozóan is, hogy Rimay mikor csatlakozott Bocskaihoz. Eddig úgy tudtuk, hogy 1605 tavaszán, Bocatius szerint már 1604 novemberében, tehát nem sokkal a felkelés kirobbanása után. Feltehetően Báthory ecsedi udvarából. Bocatiusnak mintha ellene mondana Rimay 1604. december 16-án Nagyesztergáron keltezett, Thurzó Györgynek írott levele. A levél ugyanis

még nem tükrözi egyértelműen, hogy Bocskai mellett van. Az viszont tény, hogy nem kis kárörömmel számol be a Bástának küldött császári pénzes szekerek sorsáról; a hajdúk elfogták a pénzzállító szekereket. A hajdú csapatokról felemásan nyilatkozik: „senkit sem kárral sem nyomorúsággal nem illetnek a föld népe közül”, majd aggodalmának ad hangot sikereikkel kapcsolatban, de végül reménységének is kifejezést ad.

Eckhardt joggal feltételezte, hogy Rimay tudatosan fogalmazott felemásan, nem írhatott egyértelműen Thurzónak: „Alig hisszük, hogy Rimay őszinte érzéseit fejezte ki ebben a levélben Bocskai katonáival szemben s ezt a »reménység« szó elég jól eléri. De levélben, főleg Thurzóhoz intézett levélben másként nem is írhatott.”

Rimay levelének befejező része valószínűleg arra utalhat, hogy valamilyen Bocskaitól kapott megbízatás vezette haza: „Irtam nagyesztergári házamnál, ahova kész tanácskozásért jöttem által.” (*Rimay János összes művei*. Összeállította Eckhardt Sándor, Bp. 1955. 236–237.)

Az *Öt év börtönben* Rimayról szóló megjegyzései ugyanakkor mintha valamivel határozottabb, radikálisabb politikai szemléletet tulajdonítanak a Bocskai mellett szolgálatot teljesítő Rimaynak mint amilyen eddigi ismereteink sejtetni engedtek. Bocatius vallatásának egyik kérdésére, amely aziránt érdeklődött, hogy ki írta a választófejedelmeknek szóló leveleket, azt válaszolta, hogy Illésházy és titkára, Hoffmann György, valamint maga Bocatius, de „az ő fogalmazványát azonban Rimay, Bocskai kamarása túl (kíméletlennek) enyhének találta, és ezért elvetették.” (158. l.)

Az *Öt év börtönben* c. kiadvány végül is mind a korszakot tanulmányozóknak, mind a régebbi századok története iránt érdeklődő olvasó számára is igen tanulságos s nem utolsósorban érdekes olvasmány.

Komlowszki Tibor

A Dernschwam-könyvtár Egy magyarországi humanista könyvjegyzéke. Kísérőtanulmánnyal közreadja Berlász Jenő. Sajtó alá rendezte és a mutatót készítette Keveházi Katalin és Monok István. Szeged, 1984. A József Attila Tudományegyetem kiadása, 343 l. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 12.)

A csehországi születésű, németül író Hans Dernschwamot méltán tartja számon a magyar művelődéstörténet. A nagyhatalmú Fugger-bankház faktoraként több mint két évtizedig képviselte a magyar udvarnál a cég érdekeit. A Fuggerek felvidéki és erdélyi rézbánya-üzletének föl-számolása után – visszavonulva a politikai és

üzleti élettől – végleg Magyarországon telepedett le. 1547-ben Besztercebányáról csendes csesztei udvarházába költözött, és életét a továbbiakban a humanista stúdiumoknak, könyvtára gyarapításának szentelte. Ezután is sokat utazott, kapcsolatban állt a német humanista központokkal. 1553-ban hosszú törökországi utazásáról ritka kéziratokkal megrakodva érkezett meg – a tudós filológusok és szövegkiadók nem kis öröme. Gyűjteményének korabeli hírét és tekintélyét mutatja, hogy 1568-ban bekövetkezett halála után a hagyatékot azonnal lekötötte I. Miksa bécsi udvari könyvtára számára. A császári bibliotékába beolvasztott könyvtár egykori, Hans Dernschwam által sajátkezűleg összeállított katalógusa szerencsésen fennmaradt. A bécsi Österreichische Nationalbibliothekban őrzött kéziratról Gyulay Zoltán műegyetemi tanár készített fotómásolatot Berlász Jenő számára, aki 1963–64-ben a Magyar Könyvszemle hasábjain kimerítően ismertette a könyvjegyzék tartalmát.

A kitűnő Adattár-sorozat könyvtártörténeti alsorozatában lehetőség nyílt a terjedelmes, 163 ívrét levélnyi katalógus teljes szövegének kiadására, függelékben újraközölve Berlász Jenő alapvető tanulmányát is. Felvetődik a kérdés: vajon nem lett volna-e egyszerűbb a rendkívül sok vesződést kívánó betűhív kiadás helyett a pedáns, jól olvasható kézírással leírt jegyzék fakszimiléjét adni? Könyveinek jegyzékét Hans Dernschwam nagy szeretettel, alapos, gyakorlatias személyiségéhez illő gondossággal állította össze. A formájum szerint rendezett köteteket négyszer újrakezdődő folyamatos számozással látta el. Az egyes művekről rendkívül részletező leírást adott; nemcsak a könyv tartalmát elbeszélő címlapszöveget másolta le, kitérve a kommentátorokra és egyéb közreműködőkre, de mindenütt igyekezett feltüntetni az impresszum adatait is. Sokszor feljegyezte az egyes fejezetek, toldalékok kezdetének lapszámait; ezeket a kötetek címlapjaira is rávezette. A jegyzék végére *Index minort* szerkesztett, amely nagymértékben megkönnyíthette számára a szükséges auctorok vagy művek gyors előkeresését. Dernschwam munkamódszerét jól szemléltetik a függelékként adott, kézírását viselő címlaptatók

A könyvek Bécsbe szállítása után a császári megbízottak – Helfreich Gutt és Hugo Blotius – az eredeti jegyzék alapján rendezték az állományt. Az udvari könyvtár numerus currensét folytatva a 6743–7379-ig terjedő sorszámkok alá sorolták be a könyveket. Az új jelzeteket és a hiányokat (43 kötet időközben elkallódott) átvezették a Dernschwam-féle katalógusba. A mintegy 650 kötetbe bekötött kb. 1200 önálló impresszumú kiadvány majdnem egytizedével gyarapította I. Miksa könyvtárát.

Berlász Jenő tanulmánya megrajzolta a könyvjegyzék Hans Dernschwam portréját. A gyűjte-

mény túlnyomó részét a latin és görök klasszikus szövegkiadásai és a protestáns teológia alapművei alkották. Feltűnő érdeklődése a geográfiai és a természettudományi munkák iránt. Magyar vonatkozású könyveinek száma viszonylag elenyésző: Janus Pannonius, Bonfini, Werbőczy István, Pesthi Gábor, Sylvester János művei és még néhány, a török háborúkkal kapcsolatos munka. Könyveinek nagyobb része svájci és német nyomdából került ki 1510 és 1560 között.

Néhány szót a kiadásról. A szegedi könyvtörténet házaspár gondos munkát végzett a szöveg betűhív reprodukálásakor. Az egyértelmű rövidítések feloldásával és a kis- és nagybetűk használatának következetes alkalmazásával a textust egyben értelmezték is. A kódex elejéről kihullott 2 levél tartalmát az *Index minor* segítségével rekonstruálták (a 19 új cím felbukkanása némiképp módosítja Berlász Jenő statisztikáit). A katalógushoz elkészített személy- és helynévmutató talán jobban is segíthetné a nevekkel és adatokkal alaposan megterhelhet szövegben tájékozódni kívánó olvasót. Még előforduló indexekkel is bonyolított lapszámok helyett szerencsésebb lett volna a Blotius–Gutt-féle numerus currens rendjében utalni. A szűrőpróba-szerű ellenőrzésnél hiába kerestem Hunyadi János nevét a 254. lapon. A 62. lapon kétszer is előforduló Erasistratost kifejejtette az index – Sigismundus Herbersteint azonban két személyként kezeli, másodsor Sigismundus Baro in Herberstein alakban. Aencas Sylvius Piccolomini hasonlóan, mint II. Pius pápa hasonlott meg önmagával. Természetesen az ezekhez hasonló apróbb hibákat, következtetlenségeket szinte lehetetlen kiküszöbölni egy több mint kétezer nevet tartalmazó indexben. A könyvtörténet kutatóinak igényeit talán jobban szolgált volna több tematikus mutató (nyomdászok, kiadási évek, szerzők, közreműködők), melyek szerencsésen kiegészíthették volna Berlász Jenő táblázatait is.

Reméljük, hogy ez az értékes – a külföldi érdeklődők számára elegáns keménykötésű formában, német szerkesztői utószóval is kibocsátott – kötet új ösztönzést ad a Hans Denschwammal és a XVI. századi Magyarország egyik legjelentősebb magánkönyvtárával kapcsolatos kutatásoknak. Első lépésként kívánatos volna az osztrák nemzeti könyvtár állományában feloldódott gyűjtemény eredeti egységének helyreállítása, valamint a katalógus nélkül szétszóródott, egykori Denschwam tulajdonában volt kéziratok számbavétele.

Orlovský Géza

Börzsönyi József: A Tiszáninnyi Református Egyházkerület Nagykönyvtárának (Sárospatak) kéziratkatalógusa. 1850 előtti kéziratok. Bp.

1986. Országos Széchényi Könyvtár, 411 l. (Magyarországi egyházi könyvtárak kéziratkatalógusai 4.)

A sárospataki református Nagykönyvtár igen értékes kéziratgyűjtemény birtokosa. A könyvtár sorsa szorosan összefügg az iskola történetével: a kéziratok döntő többsége a 18. század elejétől fogva került be az intézménybe, miután az a hosszú száműzetés után visszatért Patakra. Arányait tekintve meglehetősen sok közöttük a 17. századi, de a nagyobb rész a 18–19. században keletkezett: igen sok a teológiai és egyháztörténeti mű, a prédikáció és a halotti beszéd, az egyetemi és iskolai jegyzet, valamint a 19. század eleji orvostudományi munka. Mint minden kézirat, a sárospataki is tartalmaz levéltári jellegű dokumentumokat ugyanúgy, a pataki levéltár is kéziratáriakat), így megtalálhatók benne vármegyei, magán- és egyházmegyei levéltárak töredékei, egyházközségi dokumentumok és a pataki malomkő-bányász cég iratai (Kt. 1625, 1737.). Formailag a művek kötetes kéziratok, analékták és levelek, valamint nyomtatványokba írt kéziratok feljegyzések.

Irodalmi szempontból kiemelkednek Kazinczy Ferenc, Bessenyei György, Kármán József, Tompa Mihály, Fáy András, Gyulai Pál, Döbrentei Gábor, Kemény Zsigmond autográf kéziratjai és levelei, s említésre méltó Bethlen Miklós egy levele, amely a nemrég megjelent kiadásban nem szerepel (Levélygyűjtemény 1147.). De ugyanígy gyakran találkozhatunk Szirmay Antalnak, a neves zempléni történésznek a nevével, s olvashatjuk Bolyai Farkas saját kezű levelét is (Kt. 2874.). Régi irodalmunkat tekintve sem lebecsülendő értékek tulajdonosa a kéziratár (noha a legértékesebbnek tartott kéziratok 1945 táján Budapesten elvesztek), elegendő itt csak Enyedi György prédikációira (Kt. 7.), vagy a versgyűjteményekre és énekeskönyvekre utalnunk.

Áttérve a különlegességekre, az még természetes, és logikusan következik Patak földrajzi helyzetéből, hogy cseh és szlovák nyelvű művekkel találkozunk, de a 16–17. századi svájci kéziratok már ritkaság számba mennek, annak ellenére, hogy a kapcsolat a két ország református egyházai között mindig erős volt (Kt. 878, 915–919.). Vannak még török, arab, görög kéziratok (Kt. 1655–1662.) és 18. századi tengeri térképek (Kt. 3209.), van Montecuccoli hadművészeti műve (Kt. 1333.) és ósláv szertartási könyv (Kt. 1950.) – nem is sorolom tovább, a tartalmi gazdagság az eddigiekből is teljesen nyilvánvaló.

Börzsönyi József kéziratkatalógusa fontos segédeszköze lesz mindazoknak, akik e gyűjteményt valamiért használni akarják, s kiválóan megfelel a sorozat támasztotta követelményeknek. Ezek a követelmények voltaképpen nem nagyon – hisz ismerünk pontosabb, részletesebb le-

írási szabályzattal és bővebb mutatókkal rendel-
ző műveket is e műfajban – mégis felmérhetle-
nül nagy jelentősége van annak, hogy ez a kataló-
gussorozat megindult és halad, különösen ha ösz-
szvetjük nagy könyvtáraink kéziratkatalógusai-
val, amelyek korántsem ilyen jók (ha egyáltalán
vannak).

Éppen jelentősége miatt különös hangsúlyal
kell megemlítenünk a benne található hiányossá-
gokat. Súlyosan esik latba, hogy bizonyos kézira-
tokról egyszerűen nem derül ki, hogy mi van ben-
nük – ilyenek a fentebb említett török kéziratok,
illetve az ósláv szertartási könyv, amely után
kérdőjel jelzi a leíró bizonytalanságát. Az is elő-
fordul, hogy nincs meghatározva a nyelv, ame-
lyen a mű íródott, pl.: „Prédikációk latin és szláv
nyelven” (Kt. 800.). Természetesen nem azt vár-
juk a szerzőtől, hogy tudjon törökül vagy óslá-
vul, hanem azt hiányoljuk, hogy miért nem kért
meg a sorozatszerkesztő, Szelestei N. László, egy
kívülálló szakembert e tételek leírására. Ez annál
is könnyebb lett volna, mivel a kéziratok többsé-
gének mikrofilmje megvan a Magyar Tudományos
Akadémia Könyvtárában, nem kellett volna miat-
tuk utazni.

Bosszantó hiányosság még a nevek egységesí-
tésének elmaradása (pl. Szatmári Paksi – Paxi –
Pakszi), illetve egy holland egyetemi város nevé-
nek következetes rossz írásmódja: Franekker –
egy „k” helyett kettővel. Maradnak ezen felül
még apró hibák, melyeket nincs értelme ebben a
műfajban keresgélni. Csupán egyet említek annak
illusztrálására, hogy egyes esetekben a kéziköny-
vek használata is elmaradt (ami a kéziratkatalógu-
sok szerzőinél nagyon fontos): egy Campegius
Vitringa művet 1766-ra tesz, nem tudva, hogy
mindkét ilyen nevű professzor (apa és fia) már
1722-ben és 1723-ban meghalt, így a késői dátum
csak a másolás időpontja lehet (Kt. 556.).

A felsoroltak ellenére – mivel az sem garantál-
ható, hogy e recenzió írója kevesebb hibát fog
ejteni az általa készítendő kéziratkatalógusban –
a könyv sikerültnek mondható. Szívből ajánlha-
tom minden szakembernek, hogy nézze át ezt és
a többi hasonló kézikönyvet, mint a jelzett
Bethlen Miklós-levél példája mutatja, számítha-
tunk bennük ismeretlen és kiadatlan művekre,
forrásokra.

Szabó András

Pásztor Emil: *Toldi-szótár*. Arany János Toldijá-
nak szókészlete. Bp. 1986. Tankönyvkiadó 271 l.

„(...) a mai korszerű írói szótáraknak a teljes-
ségre törekvés a legfontosabb szerkesztési elvük,
vagyis az, hogy minden szónak minden előfordu-
lástá és minden nyelvtani alakját számba kell ven-
ni.” (8.) Pásztor Emil munkája (rövidítve: ATSz.)

meg is felel ennek az alapelvnek: nem feledkezik
meg a kötőszókról, névelőkről sem, gondosan föl-
tünteteti a szójelentést, az adott szöveggörnyeze-
tet, szóstatistikát nyújt valamennyi címszaváról.
Mivel a Voinovich-féle kritikai kiadás számos he-
lyesírási korszerűsítést tartalmazott, a szerző jö-
gvel nyúlt vissza az 1883-i edícióhoz az „ultima
manu” filológiájában jólismert tétele alapján.
Noha az ATSz. egyedül a trilogia első részére ter-
jed ki, mégis nagy segítséget nyújt nyelvészeknek,
irodalomtörténészeknek, magyartanárnak Arany
egész költői szókincse megismeréséhez, nélkülöz-
hetetlen alapja lesz minden további ezirányú ku-
tatásnak.

Tagadhatatlan mégis, hogy ennek a hasznos,
régóta várt műnek akadnak problematikus voná-
sai, sőt bizonyos vonatkozásban hibákról is beszél-
hetünk. Arany a magán- és mássalhangzók hosz-
súságának – rövidségének jelölésében gyakran
eltért mai írásmódunktól, nála pl. *boszant*, *böl-
cseség*, *zöldel*, *illetve hunnyázkodik* olvasható. A
szótár megőrizte ugyan e régies alakokat, de nem
őket tette címszóvá, hanem a mai helyesírástól vál-
tozatukat. Ez az eljárás beválhat az iskolai hasz-
nálat során, ám jogossága kétséges, hiszen pl. a
Juhász Gyula-szótár sem ezt a gyakorlatot követ-
te.

Jelentéstani vonatkozásban feltűnő, hogy a
szerző mennyire ritkán nyúlt a magától Aranytól
származó értelmezésekhez, noha ezek könnyen
megtalálhatók Voinovich már említett kiadásá-
ban. Pásztor Emil részleteiben schol sem ír
Arany szómagyarázatairól, sejtelmünk sem lehet
arról, milyen alapon mellőzi vagy használja azo-
kat fel. Míg a X. ének egyes kifejezései kapcsán
szórol-szóra követi őket, addig a II. ének efféle
szavait: *léha*, *csihés*, *szalonás ruha* a költőtől
elégé függetlenül értelmezi. Szemantikai szolgá-
latot tehetnek a közölt rajzok is. Nem az a pana-
szom ellenük, hogy kezdetlegeseek, (bumfordisá-
gukat némi jóindulattal mosolyogtatónak vélhet-
jük), inkább fölöslegesnek látszanak több esetben
(pl. kukora, malac, nád, szarvas illusztrációja),
máskor nem elégé tagoltnak, szabatosnak (pl. a
gémeskut és egyes részei). (Csak zárójelben jegy-
zem meg, hogy a megszokott értelemben hasz-
nált, közismert szavak jelentésének bemutatása az
ilyen típusú szótárban fölösleges, annál is inkább,
mert a definíció szakszerű tudományossága miatt
többnyire nehezen érthető a középiskolásoknak.)

Leginkább azt kifogásolhatjuk, hogy gyakran
hiányzik a stilisztikai minősítés, a szóhangulat
megjelölése. Érthetetlen az ilyen kvalifikáló kate-
góriák elmaradása: költői, újszerű, régies, ritka,
kivált akkor, ha egyes tárzfogalmakkal – pl. bi-
zalmas, durva, tréfás, választékos – minduntalan
él az ATSz. Annál különösebb ez a mulasztás, ha
számolunk a múlt század első felének gyorsan te-
rebélyesedő szótárhozalmával, s az olyan feldol-
gozásokkal, amelyeket *Nyelvünk a reformkorban*

c. gyűjteményes kötet ád. Lett volna, viszonyítási alap egy-egy szó, stíluma ritkaságának, újszerűségének vagy éppen archaikusságának meghatározására! Minthogy a régiség kategóriája elmaradt, a tájékoztatlan használó nyugodtan azt gondolhatja, hogy 1840 körül így beszéltek magyarjaink: *imer-te, nádor ispán, bakacsin*, azonkívül a *marha* még akkor is köznyelvi szinonimája lehetett a kincsnek, vagyontárgynak!

A szótár olvasója éppen Arany nyelvteremtő géniuszának valódi természetét nem érti, nem értheti meg, ha hiányzik az időhatárokat és felőlelő tájékoztatás a szókészletről. Azt hiszi pusztán a népies színezetű köznyelv jóízű alkalmazásáról van szó, holott a *Toldi* esetében teljes joggal beszélhetünk „megfeszített húr”-ról, „tárgyas-plasztikus expresszivitás”-ról, amint Barta János kifejtette az *Évfordulók* (1981) idevágó tanulmányában. Nemcsak az elfeledett, szunnyadó nyelvi elemek föltámasztására kell felfigyelnünk a költői elbeszélésben, számon kell tartanunk, hogy olykor a neológia is érezteti hatását. A *sokszó* (II. é.) vagy a *hervatag* (IX. é.) ott van a *Magyar Nyelvújítási Szótár*ban is. Maga a nagyszalontai jegyző is nyelvújító, ha ezúttal nem is esztergályoz eddig ismeretlen szavakat, mint *Az elveszett alkotmány*ban történt. Friss, kirobbanó erejű alkotásai az ilyen jelzői szintagmák: „azután, csendesség lón, rideg, embertelen” (IX. é.), „jaj-keserves annak”, (i. é.) igei szerkezetek: „Buda nagy hegyei visszakurjongatnak” (XI. é.). Róluk és nem kisszámú rokonaikról nem elegendő a bevezető tanulmányban (26.) megemlékezni, szükséges volna a szótári részbe helyezett rövid jellemzésük szintén.

Nagy Miklós

Hunfalvy Pál: *Napló 1848–1849*. Bp. 1986. Szépirodalmi Kk. 444 l. (Magyar Ritkaságok)

Megírása óta először jelenik meg teljes terjedelmében Hunfalvy Naplója. Bár az utóbbi évtizedben dicsértesen sokasulnak az újra vagy először kiadott visszaemlékezések és emlékiratok (elég csak a Szépirodalmi Kiadó „Magyar Századok” sorozatára utalni, amelyben Degré Alajos, Kászonyi Dániel emlékiratai mellett az aradi vértanúk levelei, az önkényuralom éveinek dokumentumai is helyet kaptak), ez a kiadvány különös figyelmet érdemel. Hunfalvy az első népképviselői országgyűlésen a szepesszombati kerület küldöttje volt; 1848 július 3-tól vett részt az országgyűlés munkájában és 1849 augusztus 17-én „búcsúzott” naplójától, amit a két időpont között szorgalmasan vezetett. Tizennégy hónapig képviselőként jegyezte föl benyomásait annak a testületnek a munkájáról, amelyiknek feladata volt az ország sorsának irányítása; a hátralévő (október 12-ig terjedő) részben már annak az em-

bernek a tapasztalásai olvashatók, aki végignézi a teljes összeomlást és saját sorsa felől sem lehet megnyugodva. Hunfalvy érzékenyen reagált az eseményekre, sőt: ugyanilyen érzékenységgel a rénhírekre és pletykákra is. Folyamatában láthatjuk véleménye, politikai nézetei változását, fejlődését; képet kaphatunk racionális helyzetértékelő tehetségéről és előítéletektől sem mentes véleményalkotásáról. Ennélfogva – mint minden napló – szubjektív ez az írás; mivel azonban szerzője később nem változtatott a szövegén, azt a lelkiállapotot mutatja be hitelesen, amelyben ő és képviselőtársai dolgoztak és döntöttek. Tisztánlátás és tévelygés egyaránt jellemezheti ezt a naplót; s legfőbb erénye éppen ebben áll: nem utólag készült, nem célja sem az öniszólás, sem a Kaszszandra szerepében való tetszelgés.

Hunfalvy szepességi szász szülők gyermekeként csak tizenhét éves korában tanult meg jól magyarul; nevét is csak 1841-től magyarosította Hunsdorfferről. Magyarországról mégis mint hazájáról beszél, s ami ennél többet mond: tettei is hazafira vallanak. Sajátos kettősség érczhető magatartásában; egyrészt mindvégig megőrzi hívős, szenvedélymentes magatartását, másrészt szívesen hagyja „elsodortatni” magát a kor és környezete rajongásától. 1849 januárjában így értékeli Kossuthot: „Nagy szónoklati tehetség, azonban inkább fényes, mint alapos. Teli áltatásokkal, világot, embert nem ismerő, úgyhogy a legkisebb téren sem tudja magát beilleszteni.” Az április 14-i, a trónfosztást kimondó népgyűlésről viszont így emlékezik meg: „Kossuth szólott, hatva, mint mindig szokott, de a templomban, melyben a karzatok, a padok emelkedő sorokban áhitattal teljes hallgatósággal tömve valának, még csudásabb hatással. E pillanatban elenyészett keblemben is az aggodalom. Nagy, magasztos jelenet: egy nemzet, egy ország ünnepélyesen kijelenti, hogy többé nem akar mások céljáért élni (...) Történelmi nagy jelenet!” A lelkesültég e pillanatát fölildézve, Hunfalvy nem tagadja meg önmagát, s jegyzetét azon a hangon fejezi be, amelyen általában szokott írni: „S Debrecen népe örül: adja isten, hogy az egész országban örülhessen a nép, és soha ne bánja meg, amit most tettünk.” (251.1)

Hunfalvy ugyanis nagyon mérsékelt, visszafogott; magatartását ez annyira jellemzi, hogy az olvasóban fölmerül a kérdés: ha ennyire pesszimista, hogyan képes ilyen kitarással vállalni még azokat a döntéseket is, amelyeknek tévességéről meg van győződve? A naplőbejegyzések azon részei, melyekben Hunfalvy a kialakult helyzetet értékeli, következetesen megtagadják a tömegek és a képviselők egy részének eufórikus lelkesedésével való azonosulást. Talán nem túlzott az az állítás, hogy a forradalom és a szabadságharc *érzelmi* megítélésében mindmáig a Gracza György által intonált lelkesült hangvétel a jellemző, s amelytől eltérni soha nem volt tanácsos (gondoljunk A

nagyidai cigányok korabeli fogadtatására!). A józan Hunfalvy kezdettől fogva idegenkedik a teátrális, a megfontolást egy patetikus gesztus kedvéért félreszórt politikusi magatartástól, s a Kossuth iránt egyre növekvő ellenszenvét bizonyára ez is motiválja. Véleményét természetesen nem csupán naplójában rögzíti: 1849. július 20-án a képviselői tanácskozásán Szemere beszédét így minősíti: „A beszéd tetszett, de nem is volt más, mint szép szó, kiékesítve hazudsággal, mellyel hazánk erejét becsülte.” Miután hiába várja, hogy valamelyik képviselő tényszerűbb tájékoztatás követeljen, maga kér szót és három pontban foglalja össze azokat a kérdéseket, amelyekre ha választ kapna, a testület világosabban láthatna. Ám mivel már a tanácskozás a végéhez közeledik, fellépése eredménytelen marad: „Az ostoba ház nem pártolt” – jegyzi meg keserűen. (297.l.) Érthető az is, hogy Petőfi személyét és szerepét egyként hiteltelennek tartja, s őt is azok közé sorolja, akik az érzelmek felkorbácsolásával többet ártnak az ügynek, mint amennyit használnak. A radikálisokkal (Perczel Mórral és különösen Madarász Lászlóval) szemben már sokkal nyíltabban és gyűlölködőbben érez; az egyiket ostobának és karrieristának, az utóbbit tisztességtelennek és Kossuth rossz szellemének tartja. Hunfalvy aki korábban államjoggal, „országázzattal” foglalkozó tudósnak készült, a maga módján logikusan jár el; ő a március 15. után lezajlott eseményeket nem is tartotta *forradalomnak*, csupán *átalakulásnak* (16.1.). Politikai fejlődése természetesen módon juttatja őt a Békepárthoz; a debreceni trónfosztást már a javaslat megfogalmazásakor ballépésnek minősíti, az orosz beavatkozás után pedig egyenesen a nemzeti tragédia előidézőjének nevezi, s magától értetődően ő is a Görgey személyéhez kapcsolt katonai diktatúrának látja a politikai helyzet megoldásának egyetlen alternatíváját. (Figyelemreméltó, hogy Görgeyt illetően akkor is ragaszkodik illúziójához, amikor az Világosnál látványosan semmivé foszlik: abban reménykedett, hogy a tábornok-diktátor a túlzók kolonciáját megszabadulva olyan katonai eredményeket lesz képes elérni, amelyek birtokában sikerrel alkudozhat a győzőkkel; a feltétel nélküli megadás hírére megrendül, de nem Görgeyt hibáztatja: „Mi igaz Görgey dolgában, nem tudom. De alkalmam volt tapasztalni, hogy a magyar nem számít, nem méri soha a lehetőséget a valóság mértékén, hanem nagyszavú mondások által elámíttatja magát, s bízik végtelenségbe. Ha azután a szigorú valósággal találkozik – mintegy saját számítani nem tudását kimentendő – árulásról beszél.” (341. l.)

Urbán Aladár bevezető tanulmánya nagyon jó eligazítást ad a Naplóhoz, nemcsak tárgyilagos és alapos értékelésével, hanem azért is, mert Hunfalvy politikai tevékenysége (érthetően) háttérbe szorult tudományos munkája mögött. Némi kifo-

gást a jegyzetanyaggal szemben lehetne támasztani, bár Urbán jelzi, hogy „a Napló szövegét csak a legszükségesebb jegyzetekkel” látták el. A Napló olvasása közben azonban gondot okoz, hogy Hunfalvy – a körülményekből adódóan – minden országos eseményről és hadmozdulatról több napi késéssel értesül, sőt, értesülései nagyon gyakran nem többek pletykánál, rágalmnál vagy egyszerűen téves hírnél. Tekintve, hogy ezekből Hunfalvy legtöbbször messzemenő következtetéseket von le, s a téves információ alapuló véleményét később sem igazítja ki, a naplóíró hitelét növelheti (vagy csökkentheti) egy-egy adat pontosítása. (Egyetlen példa: Hunfalvy teljes tájékozatlanságban van Simunich 1848 őszi hadmozdulatairól, ennek ellenére hét ízben is számol ezekről, hol Simunichot Schwarzenberggel – a miniszterelnökkel? – tévesztve össze, hol Schlick tetteit tulajdonítva neki, hol a Guyon elleni győzelméről, hol a Guyontól elszenvedett vereségéről számolva be. Ezt a zűrzavart – s a hozzá kapcsolódó reflexiókat – egyetlen jegyzet is elkerülhetővé tette volna.) Hunfalvy, talán, mert maga sem született magyar, szokatlan figyelemmel és éleslátással véleményezte a nemzetiségek követeléseit. Naplójában többször is visszatér a horvátok (általa is jogosnak tartott) elszakadási törekvéseire, a románok ellen nacionalista rövidlátásból elkövetett hibákra, a Bécs által támogatott szlovák nemzeti mozgalmakra. Úgy tűnik, Urbán ezt a kérdést kisebb jelentőségűnek ítélte, nem fordítva rá figyelmet sem a tanulmányban, sem a jegyzetben, pedig a nem-történeisz olvasók számára ez minden bizonnyal hasznos lett volna.

Seres V. József

Béldi Miklós: Illyés Gyula. Bp. 1987. Móra K. 112 l. (Az én világom)

Béldi Miklós sokrétű, széleskörben ható, etikai és gondolati igényességet sugárzó irodalomtörténetírói életművében és az irodalmat népszerűsítő tevékenységében megkülönböztetett hely illel meg azoknak a műveknek a sokaságát, amelyek Illyés Gyula szellemi vonzaskörében keletkeztek. Kézikönyv-fejezetek, esszék, tanulmányok, beszélgetések garmadáját sorolhatnánk föl e kapcsolódás dokumentumai között. Tájékoztató pont volt számára Illyés, olyan csúcs, amely akkor sem eshetett ki látóköréből, ha éppen más tárgyról szólt, más szellemi égtáj felé akart elindulni.

Példaként állította maga és mások elé Illyés egyetemességét, nyitottságát, a művészet erkölcsi felelősséget vállaló konok elvét, műveltségét, a költő és az ember, a patrióta és a világpolgár belső egységét. Az első között és a leggondosabb körültekintéssel dolgozta föl Illyés és az avatngárd

viszonyát, könyv értékű tanulmányt írt lírájáról és műltteremtő drámaírói munkásságáról, elemelve Illyés folyóiratát, a *Magyar Csillagot*, értekezett azokról a költői válaszokról, amelyeket a lírikus a 20. század nagy korfordulói kapcsán föltámadó kérdésekre adott. Az *Érintkezési pontok* c. Béládi-tanulmánykötetben (1974) kétszáz lap, a *Válaszutakban* (1983) közel száz foglalkozik közvetlenül Illyéssel és a hozzá legszervezesebben tartozó szellemi közeggel. Többről tanuskodik mindez, mint a kutatónak a „témája” az olvasónak az izlésbeli eszménye, vagy mint a közéletben is hatni akaró embernek a példaképe iránti tisztelete: az illyési magatartást csodálta és követte Béládi, a „középen álló” írói egyéniségét (*Válaszutak*, 135), aki nehéz időkben sem tágit az egyetemesség igényétől, valamennyi jóerőnek, haladó törekvésnek otthont teremt, szembezáll a kirkesztő, egyoldalú gondolkodásmóddal.

Furcsa, fájdalmas és sorsszerű, hogy a nagy szintézis, az átfogó Illyés-monográfia, amelyet az irodalmi közvélemény Béláditól várt, s amelynek minden köve együtt van az előtanulmányokban, már-már a végső összeragasztás előtti stádiumban, végül is nem jutott el a teljes kidolgozásig. Az *En világom* c. sorozatban közreadott könyvecske nem pótolhatja ezt a hiányt, ezért tanácsos méltatásakor Béládi egész életművéből kiindulni, más tanulmányait is szem előtt tartani. Hasznos, bizonyosan tartós hatású népszerűsítő munka ez, sok, jól megválasztott idézettel, tömör, megszívlelendő kommentárokkal; ezek természetesen magukban sűrítik azt a hatalmas, filológiai, poétikai, irodalomtörténeti tudást, amelyet Béládi évtizedek során fölhalmozott, de a műfaj és a nyilvánvalóan pedagógiai eredetű szándék miatt itt csak töredékesen közölhető. A szó legszorosabb értelmében „bevezetést” olvasunk a költő, az epikus és esszéista, a drámaíró világába (mindegyik műfaj szóba kerül, a lírikus ábrázolása a legárnyalatosabb); azok számára, akik most vagy ezután ismerkednek meg Illyéssel és műveivel, kívánni sem lehetne jobb kalauzt, Béládinak Illyésről kialakult imponáns látomását azonban innen csak részlegesen lehet rekonstruálni.

Csűrös Miklós

A pannonhalmi Szent Benedek-rend névtára. 1802–1886. Összeállították: Benkó Pál és † Legányi Norbert. H. é. n. [1987.] 269 l.

II. József 1786-ban a bencések től is – más szerzetesrendek mellett – megvonta a hazai működés jogát, feloszlatta házaikat, szétszórva a rend tagjait. De két évtized sem telt el és I. Ferenc király 1802-ben újra engedélyezte tevékenységüket. Ettől kezdve – különféle hosszúságú időtartamban – különböző oktatási intézményeket vezettek.

Ők tanítottak 1802–1814 között a pécsi, 1807–1852 között a nagyszombati, 1812–1851 között a pozsonyi gimnáziumban, ők oktattak a győri és a pozsonyi akadémia bölcsélet-tagozatán 1802–1850, illetőleg 1812–1850 között.

Kilenc gimnáziumot huzamos időn át igazgattak: Győr (1802–1948, 1950–), Sopron (1802–1948), Pápa (1806–1948), Esztergom (1808–1948), Komárom (Komarno, 1812–1948) Kőszeg (1815–1948), Pannonhalma (1920–1928, 1939–), Budapest (1923–1948), Csepel (1945–1948).

De sok helyütt lelkészkedtek s különféle más – egyházi és világi intézményekben is dolgoztak.

Az 1802–1986 közötti 184 esztendő alatt beöltözött összes rendtag neve és renden belüli s kívüli tevékenységének adatai szerepelnek a kötetben. Fontos ez a magyar bencés rend önismerete szempontjából éppen úgy, mint a kívülállók tájékozódása tekintetében egyaránt.

Lapozgatva a könyvben, meg-megállapodik a szemünk a közelmúlt egy-egy jelentős alakjánál: Radó Polikárp, Szunyogh Xavér Ferenc, Serédi Jusztinián, Kűhár Flóris, Klemm Antal, Holenda Barnabás, Szívós Donát s mások nevével. Azután a távolabbi múlt ismert jeleseinél: Czuczor Gergely, Jedlik Ányos, Guzmics Izidor, Rómer Flóris, Rónay Jácint stb. És méltatlanul elfelejtett egykori kiválóságok neveit olvasva: Czinár Mór, Szeder Fábiny, Kovács Márk, Beély Fidél, Füssy Tamás, Borossay Dávid, Prikkel Marián . . .

A magyar egyháztörténet és művelődéstörténet szakemberei számára tehát rendelkezésre áll ez a korszerű bencés „adatbank”, pontos dokumentációjával, jól kezelhető elrendezésben; az egyháztörténeti és iskolatörténeti kutatók mellett az irodalomtörténészek számára is bőséges anyagot kínálva.

De talán még fontosabb ez a kötet más szempontból: emléket állít annak a többszáz „egyszerű”, „szürke” bencés tanárnak, akik másfél évszázadon keresztül oktatták az ifjúságot gimnáziumaikkban. Nekik sehol sincs emléktáblájuk, nem emlékeznek meg jubileumaikról, nem írnak róluk tanulmányokat, szakdolgozatokat: ők nem tettek mást csak neveltek az őszinte vallásosság és az igaz hazafiság szellemében. Sok, később kiemelkedő jelentőségű neves embert oktattak-képeztek iskoláikban a közélet, a tudományok és a művészetek számára. De még nagyobb az érdemük, hogy híressé ugyan nem vált, de a családban, a házában, az egyházban, a társadalomban rájuk váró feladatokat tisztességgel-becsülettel ellátó, az értelmiség különféle szinterein eredményesen tevékenykedő emberek sokaságát nevelték e hosszú időszak alatt.

Imponáló, hogy az összeállítók azokat is bevették a névtárba, akik beöltöztek ugyan, de utána – a noviciátus próbaideje után – úgy döntöttek

tek, hogy mégis inkább a világi életet választják. Őket – úgy tűnik – továbbra is a nagy bencés család tagjainak tekintik. (Így szerepel például a kötetben Gerézdi Rabán János és Maróti Ajtony Lajos).

Az új névtárban megtalálhatók a határainkon kívül élt, illetve ma is ott tevékenykedő magyar bencések, valamint a magyar bencések közé lépett – nem magyar nemzetiségű – szerzetesek adatai is. A magyar bencések önálló perjelisége ugyanis már az 1930-as években megalakult a brazíliai *Sao Paolóban*, itt jelenleg is folyik az oktatás elemi és középiskolájukban 1951-től. De 1958–1976 között önálló magyar bencés perjeliség létezett az Egyesült Államokban *Woodside* városban (Kalifornia) is, amely középiskolát tartott fenn.

Sajátosan érdekesek és tanulságosak az 1950 utáni évtizedek adatsorai: egy-egy bencés szerzetes tanári életpályába, s az életpályák itt sorjázó együttesébe szinte belesűrűsödik az egész akkori

(és mai) magyar történelem. Erős próba alá került ugyanis 1950-ben a magyar bencés rend (akárcsak a többi hazai szerzetesrend). Csupán két – Pannonhalmán és Győrben – megmaradt gimnáziumukban taníthattak tovább a bencés szerzetes tanárok, lényegében ők maradtak az egykori népes szerzetesrend aktív tagjai. Az újabb szétszórás és sötét esztendő után az utóbbi másfél évtized újra a dinamikus fejlődés lehetőségét hozta számukra is.

Nyolc esztendő múlva, 1996-ban lesz *ezer éve*, hogy a bencés rend letelepedett hazánkban, megvetve lábát Szent Márton hegyén, a mai Pannonhalmán. A bencések egy évezred óta jelen vannak a magyar katolikus egyház, a magyar lelkiiség, a magyar iskolaügy, a magyar művelődés történetében, a magyar társadalom életében. A millenárius évfordulóra való méltó emlékezés kezdetét jelzi ez a gazdag tartalmú kötet, az új bencés névtár.

Mészáros István